

Bokanmälningar

Michail Gorbatjov:

Perestrojka

Perestrojka är nyckelbegreppet i Michail Gorbatjovs reformpolitik. Genom perestrojka – "omstrukturering" eller ordagrant "ombyggnad" – ska det sovjetiska samhället förändras och nytt liv ingjutas i den sovjetiska socialismen.

"Perestrojka är en revolution", skriver Gorbatjov i sin bok *Perestrojka. Ett nytt sätt att se på vårt land och världen* (Forum, 1987, 245 s). Syftet med boken är dels att förklara vad perestrojka är och vilka mål denna politik har, dels att genom att presentera det nuvarande sovjetiska politiska tänkandet bidra till bättre förståelse och ökat förtroende för Sovjet i omvärlden.

Boken *Perestrojka* är ett intressant och lättläst politiskt dokument. I den första delen ger Gorbatjov en överblick av den officiella sovjetiska synen på och filosofin bakom reformpolitiken. I den andra delen diskuteras Sovjets utrikespolitiska linje. Här kan man ta del av Gorbatjovs syn på samtalen med den amerikanske presidenten och alla de turer som föregick nedrustningsavtalet i december 1987. Gorbatjov belyser också Sovjets förhållande till de socialistiska broderländerna, till tredje världen och till Europa.

Jag ska kort presentera och kommentera några av de frågor som väcks i bokens första del som behandlar den inrikespolitiska utvecklingen.

Vad är perestrojka?

Perestrojka är ett politiskt program som syftar till betydande ekonomiska och sociala reformer.

Perestrojka tar avstamp i den ekonomiska stagnation som har utmärkt sovjet-

ekonomin sedan 1970-talet. De missförhållanden perestrojka ska råda bot på är bl a:

1. Systemets oförmåga att främja innovationer, vilket har lett till teknologisk efterläpning gentemot andra industrinationer.
2. Inriktningen på produktion istället för konsumtion i den ekonomiska planeringen och i företagens incitamentstruktur som har lett till lågkvalitativa produkter, varubrist och resursslöseri.
3. Den allt sämre produktivitetstillväxten som bl a är ett utslag av långsam teknisk utveckling, överackumulation och ineffektiv utnyttjande av produktionskapaciteten, ineffektiv resursallokering, och otillräckliga incitament hos arbetstagarna.

Perestrojka berör emellertid inte enbart den ekonomiska sfären. Sovjetsamhället ska demokratiseras och sovjetmedborgarna engageras och få större delaktighet i samhällsutvecklingen. En viktig ingrediens i denna strävan är den nya öppenheten – *glasnost*. Glasnost ska främja en öppen debatt om den nuvarande politikens mål och medel. Historiska och aktuella felaktigheter i politiken ska dras fram i ljuset. Det traditionella gapet mellan den officiella bilden av den sovjetiska verkligheten i massmedier och politiska deklamationer, å ena sidan, och vardagslivets realiteter, å den andra, ska minskas.

Syftet med perestrojka är att göra den sovjetiska socialismen stark och levnadsduglig. Det är inte fråga om byte av system. Ideologiskt försvaras politiken med

att den rättar till förhållanden som inte har med socialism att göra, att den tar avstånd från förstelnade dogmer som inte är sant socialistiska eller som har förlorat sin relevans.

Vad har hänt hittills?

Gorbatjov tillträdde posten som generalsekreterare i kommunistpartiets centralkommitté i mars 1985. Ett år senare hölls den 27:e partikongressen som fastlade de inledande stegen i perestrojkas politik. Ett mer konkret program för de politiska målen antogs av centralkommitténs plinarsammanträde i januari 1987, och för den ekonomiska omdaningen först i juni 1987. Perestrojka har med andra ord knappt gått från idé till mer utarbetade förslag och åtgärder.

Inom den praktiska ekonomiska politiken har perestrojka hittills resulterat i en femårsplan (1986-1990) som utmärks av en hög investeringstakt och en kraftig satsning på maskin- och verkstadsindustri, allt för att möjliggöra moderniseringen av den sovjetiska industrin. Fram till år 1990 ska en tredjedel av produktionsapparaten vara utbytt. Kvalitetsaspekten i produktionen understryks på olika sätt. Bl a har man infört ett system för statlig kvalitetskontroll (*Gospriemka*) som kasserar produkter under viss standardnivå. Målet är att sovjetiska produkter ska hålla en kvalitet som motsvarar världsmarknadsstandard.

Vissa begränsade ekonomiska reformer har genomförts. I januari 1987 reformerades utrikeshandelsystemet så att fler företag än de speciella utrikeshandelsföretagen fick rätt att handla med väst och joint ventures mellan sovjetiska och västliga företag blev möjliga.

En lönerreform har inletts som bl a syftar till att öka företagens lönekostnader och därmed deras motiv att rationalisera och friställa personal. Möjligheten att bilda kooperativ inom servicesektorn har utökats och visst egenföretagande har legaliserats.

Den hittills mest betydelsefulla reformen är den nya företagslagen som trädde i kraft 1 januari 1988. Den syftar till att stärka företagets autonomi gentemot

planhierarkin. Företagen ska i högre grad än tidigare planera sin verksamhet själva. Verksamheten ska styras dels av statliga beställningar, dels av beställningar direkt från andra företag. Allokeringen av produktionsmedel och råvaror ska ske dels genom det statliga försörjningsorganet (*Gossnab*), dels över marknader. Viss prissättning ska decentraliseras till företagen. Grundläggande är att företagen ska vara självfinansierande, dvs de ska täcka sina kostnader med sina intäkter. De ska disponera en större del av vinsten än nu. En fast procentsats ska gå till statsbudgeten och användningen av överskottet som stannar inom företaget ska regleras genom centralt fastställda normativ. Förlustföretag ska likvideras.

Den nya lagen ger arbetskollektivet – företagets anställda – större inflytande än tidigare. Arbetskollektivet ska t ex vara med och välja företagsledning.

Kommer perestrojka att lyckas?

Michail Gorbatjov är perestrojkas främste förkämpe och han visar i sin bok stark övertygelse att förändringspolitiken kommer att nå sina mål. Perestrojka måste lyckas om Sovjet ska försvara sin ställning som stormakt i framtiden. Idag står Sovjetunionens ranking på den ekonomiska världskartan inte alls i paritet med dess betydelse politiskt och militärt.

Sovjetforskare och andra observatörer, inte minst i Sovjet och i de andra öststaterna, betraktar Gorbatjovs reformförsök med stor skepsis. Det främsta argumentet som talar mot Gorbatjov är den sovjetiska ekonomiska modellens stryktålighet och formåga att effektivt motverka alla reformförsök. Tidigare reformer har runnit ut i sanden, så varför skulle den här lyckas? Inte ens i Ungern, där man har haft "perestrojka" i snart tjugo år, har man lyckats övervinna systemets alla "bromsmekanismer". Ändå vidtog ungarerna en betydligt radikalare reform i ekonomiskt avseende 1968, än vad perestrojkas hittillsvarande omsättning i handling ger intryck av.

Tråkigt nog diskuterar inte Gorbatjov det ungerska exemplet i sin bok, trots att de ungerska reformerna måste vara en

viktig inspirationskälla för perestrojkas arkitekter. Kosyginreformen 1965 nämns, och dess misslyckande förklaras med att reformen var inriktad på att endast förändra ekonomiska förhållanden, inte samhället i sin helhet.

Perestrojka är ett försök till förändring inom den sovjetiska modellens ramar och om åtgärderna inte går vidare kan perestrojka gå samma öde till mötes som sina föregångare. Det kan konstateras att den nya företagslagen kommer att få knappt märkbara effekter om inte förutsättningarna för företagen att agera efter dess principer radikalt förbättras. Hur ska företagen kunna köpa insatsvaror till egna investeringar och till produktion av varor som inte ingår i de statliga beställningarna? Det finns inga sådana marknader i Sovjet. Hur ska företagen på ett meningsfullt och effektivt sätt kunna planera sin verksamhet "självständigt" när de statliga beställningarna alltid ska ges prioritet framför beställningar från andra företag? Allt tyder på att företagen kommer att vara lika beroende som förr av överordnade organ (framförallt sitt ministerium) och inte alls kommer att vägledas av "marknadens" krav. De sovjetiska företagen är dessutom ofta jättelika koncerner med monopolställning, varför det kan ifrågasättas om den nya "självständigheten" ens i teorin gynnar effektiviteten och konsumentintresset.

Listan kan göras lång över brister och svagheter som kan leda till att perestrojka havererar. Inte minst kan motståndet bland företagsledare och byråkrater som har gynnats av det gamla systemets spelregler bromsa utvecklingen.

Ett och annat talar dock för Gorbatsjov. För det första det faktum att man inte enbart syftar till ekonomiska förändringar utan också berör den politiska och sociala sfären. För det andra visar reformmarkerna en medvetenhet om att perestrojka är en politik som ständigt måste förändras. Nya idéer och åtgärder tillkommer och politiken omprövas allteftersom den omsätts i praktiken. Om man vågar tro att taket för det möjliga successivt höjs i den ekonomiska politiken, kan de åtgärder som nu införs vara ett första steg på vägen mot en radikalare reform. Det tredje som

talar för perestrojkas fortsättning är nödvändigheten av en revitalisering av sovjetekonomin. En förbättring av ekonomins prestationsförmåga kan emellertid uppnås på olika sätt och frågan är hur lång tid Gorbatsjov har på sig att bevisa att liberalisering och decentralisering, som kännetecknar perestrojka idag, är den rätta vägen.

Perestrojkas effekter

Perestrojka är en långsiktig process vars resultat kommer att synas först en bit in på 2000-talet. Det betyder att sovjetmedborgarna kommer att få vänta länge innan perestrojka bär frukt i form av högre materiellt välstånd. En mycket marginell konsumtionsökning utlovas under innevarande femårsplan. Moderniseringen och den tekniska upprustningen kräver stora resurser.

Perestrojka är inte odelat positiv för den breda allmänheten även om det är den som i utsträckningen ska vinna på förändringen. En effektivt fungerande ekonomi ställer krav på individerna. Till exempel innebar perestrojkas filosofi att folk ska arbeta hårdare och lönerna kopplas mer direkt till den enskilda arbetsinsatsen. Den nya lönerformen propagerar för större löneskillnader till förmån för de kvalificerade arbetarna. Perestrojka hotar också den i det närmaste hundra procentiga sysselsättningsstrygghet som sovjetiska arbetare åtnjuter. Idag skyllar perestrojkas mönsterföretag med hur många anställda man har lyckats friställa. En Gosplan-ekonom har utlovat att fram till sekelskiftet ska 16 till 19 miljoner arbetsställen försvinna i den materiella (dvs icke tjänste-)produktionen.

Än är det långt till massarbetslöshet i Sovjet, men går utvecklingen vidare längs perestrojkas linje kan man räkna med en ökning av friktions- och strukturarbetslösheten (numera erkänd även i officiella publikationer), som idag uppgår till omkring tre procent. Hur man tänker klara de miljoner friställningar som blir aktuella i strukturuomvandlingens spår är oklart. Det finns inget arbetslöshetsunderstöd i Sovjet, arbetsförmedlingarna är få, och arbetsmarknadspolitiska åtgärder

ett okänt begrepp. De anställda som har friställts i "experiment" som har föregått de planerade reformerna har vanligtvis åtnjutit speciella villkor, de har t ex fått behålla sin lön upp till tre månader efter avskedandet, och har lätt kunnat finna jobb i den för övrigt oreformerade ekonomin.

En annan förändring som har ställts i utsikt är en kraftig neddragning av de statliga subventionerna för baslivsmedel, bostäder och transporter. Detta, liksom den diskuterade möjligheten att avgiftsbelägga vissa offentliga tjänster, är dramatiska avsteg från de principer som hittills gällt i förhållandet mellan regim och allmänhet.

Före Gorbatsjov kunde sovjetmedborgaren räkna med trygghet i jobbet, stabila priser, och att grannen eller arbetskamraten inte tjänade mer eller hade det bättre ställt. I fortsättningen ska han eller hon räkna med att hävda sig på arbetsmarknaden, betala vad saker och ting kostar, finna att lön betalas efter arbetsinsats och att grannen kan ha det bättre på grund av sin privata taxirörelse vid sidan om.

Räcker Gorbatsjovs utfästelser om demokratisering och begränsad delaktighet i det ekonomiska beslutsfattandet för att engagera sovjetmedborgaren i kampen för perestrojkas samhälle? Konkreta bevis på bättre levnadsstandard lär behövas om han ska få det sovjetiska folket att ro perestrojka i land.

Fil kand *SUSANNE OXENSTIERNA*
Institutet för social forskning,
Stockholms universitet